

4. Лист Ф. Учебник уголовного права (общая часть). – М., 1903. – 248 с.
5. Люблинский П. Половые посягательства против детей // Проблемы преступности. – 1926. – Вып. 1. – С. 91-122.
6. Куфаев В. И. Детские убийства // Проблемы преступности. – 1926. – Вып. 1. – С. 87-115.
7. Психология, неврологи и психиатрия. – М., 1923. – Т. 3. Психология, неврологи и психиатрия. – 285 с.
8. Краснушкин Е. К. Что такое преступник? // Преступники и преступность: Сб. Московского Кабинета по Изучению Личности Преступника и Преступности. – Вып. 1 – М., 1926. – С. 8 – 23.
9. Garland D. The new criminologies of everyday life: Routine activity theory in historical and social context. In: Hirsch Avon, Garland D, Wakefield A (eds). Ethical and Social Perspectives on Situational Crime Prevention. – Oxford: Hart. – 2000. – P. 348
10. Багреева Е. Г. Об организации пенитенциарных систем в международной практике // Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление. – 2012. – № 5. – С. 114 – 121.
11. Sousa WH, Kelling. GL Of “broken windows”, criminology, and criminal justice. In: Weisburd D, Braga AA (eds). Police Innovation: Contrasting Perspectives. – Cambridge: Cambridge University Press. – 2006. – 245 p.
12. Gundhus HI, Egge M, Strype J, Myhrer T-G. A Model for Crime Prevention? Evaluation of a Model for Coordination of Local Crime Preventive Enterprises (SLT)]. – Oslo: Politihøgskolen. – 2008. – 423 p.
13. Knutsson J, Søvik K. Problemorientert politiarbeid i teori og praksis Problem-Oriented Policing in Theory and Practice]. – Oslo: Politihøgskolen. – 2005. – 340 p.

УДК 343.521

ЩОДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ОБ’ЄКТИВНИХ ОЗНАК СЛУЖБОВИХ ЗЛОВЖИВАНЬ, ЩО ПОРУШУЮТЬ ПОРЯДОК ОБІГУ ОФІЦІЙНИХ ДОКУМЕНТІВ

Биков К. Г.,

здобувач кафедри кримінально-
правових дисциплін факультету № 6
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Анотація: у статті розглянуто питання щодо характеристики об’єкту, предмету та ознак об’єктивної сторони складів злочинів, пов’язаних з порушенням службовою особою порядку складання та обігу офіційних документів, передбачених статтями 357 та 366 КК України. Проаналізовано підстави віднесення викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними або їх пошкодження (ст. 357 КК України) до групи корупційних злочинів, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, та відсутності у переліку примітки до ст. 45 КК України зловживання, пов’язаного з службовим підробленням. Зроблено висновок щодо необгрунтованості та безпідставності наявності у складі злочину, передбаченому ст. 357 КК України, такого способу його вчинення як «шляхом зловживання службовим становищем».

Ключові слова: корупційний злочин, офіційний документ; зловживання службовим становищем; службове підроблення.

Анотация: в статье рассмотрены вопросы характеристики объекта, предмета и признаков объективной стороны составов преступлений, связанных с нарушением служебным лицом порядка составления и обращения официальных документов, предусмотренных статьями 357 и 366 УК Украины. Проанализированы основания отнесения похищения, присвоения, вымогательства документов, штампов, печатей, завладения ними или их повреждения (ст. 357 УК Украины) к группе коррупционных преступлений, в случае их совершения путем злоупотребления служебным положением, и отсутствия в перечне примечания к ст. 45 УК Украины злоупотребления, связанного со служебным подлогом. Сделан вывод о необоснованности и беспочвенности наличия в составе преступления, предусмотренного ст. 357 УК Украины, такого способа его совершения как «путем злоупотребления служебным положением».

Ключевые слова: коррупционное преступление, официальный документ, злоупотребление служебным положением, служебный подлог.

Annotation: the questions of description of object are examined in the article, object and signs of objective side of compositions of crimes, related to disturbing drafting and appeal of official records, foreseen the articles 357 and 366 Criminal code of Ukraine an official person. The grounds of taking of theft, appropriation, extortion of documents, stamps, seals are analysed, pernacencies by them or their damage (item 357 Criminal code of Ukraine) to the group of corruption crimes, in the case of their feasance by cumshawing, and absence in the list of note to the item 45 Criminal code of Ukraine of abuse, related to the official forgery. Drawn a conclusion about a groundlessness and groundlessness of presence in composition a crime, foreseen an item 357 Criminal code of Ukraine, such method of his feasance as «by cumshawing».

Key words: corruption crime, official record, cumshawing, official forgery.

Формування в Україні засад громадянського суспільства, становлення нашої країни як демократичної, соціально-правової держави, розвиток міжнародного співробітництва безпосередньо пов’язані з належним функціонуванням державного та приватного секторів. Відповідно до ст. 19 Конституції України [6], посадові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Разом з тим, корупційність українського суспільства, що пов’язана з різного роду службовими зловживаннями, на сьогодні просто величезна і для попередження необоротних процесів в економіці, держава повинна зробити боротьбу з проявами таких зловживань своїм пріоритетним завданням [4].

Враховуючи серйозність і значне погіршення поточної ситуації, очевидно, що потреба у кримінально-правовій протидії службовим зловживанням стала більш нагальною, ніж будь-коли. На виконання зазначених завдань вітчизняний законодавець ратифікував ряд міжнародно-правових документів, а також вніс необґрунтовано чисельні але безсистемні зміни до чинного Кримінального кодексу України [10] (далі – КК України). На думку міжнародних і вітчизняних фахівців, реалізація положень цих законодавчих змін у практичній діяльності здатна істотно послабити корупційну складову в країні, поновити в нашій державі дієвість принципу верховенства права, підвищити рівень довіри громадян до діяльності представників всіх гілок влади. Але, як свідчить судова практика, на сьогодні відповідні зміни у законодавстві України поки що не призвели до очікуваних результатів. Водночас, новели закону про кримінальну відповідальність потребують ґрунтовних наукових досліджень, перегляду усталених в науці кримінального права поглядів та напрацювання практичних рекомендацій для правозастосовних органів з урахуванням як попереднього розвитку інститутів кримінального права, так і досвіду зарубіжних країн та новітніх світових демократичних стандартів. Це повною мірою стосується і підстав кримінальної відповідальності за вчинення нової для кримінального права України групи протиправних посягань – корупційних злочинів.

Як наголошувалося, Парламент України упродовж останніх декількох років прийняв велику кількість нових нормативно-правових актів, спрямованих на протидію корупції, та вніс численні зміни до системи діючих законів нашої держави з тією самою метою. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12 лютого 2015 року № 198-VIII [12] до групи корупційних злочинів було віднесено суспільно небезпечні діяння, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК України.

Таким чином на законодавчому рівні було визначено коло діянь, які за способом їх вчинення (шляхом зловживання службовим становищем) є корупційними злочинами. Звертає на себе увагу та обставина, що значна кількість наведених вище складів корупційних злочинів безпосередньо пов'язана з незаконним заволодінням шляхом зловживання службовим становищем чужим майном або іншими предметами. До кола таких суспільно небезпечних діянь належить і склад злочину, передбачений ст. 357 КК України «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штамів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження». Саме аналізу ознак наведеного складу злочину проти авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань громадян (Розділ XV Особливої частини КК України) і присвячена дана робота.

При визначенні родового та видового об'єктів вищенаведеної групи суспільно небезпечних посягань, в спеціальній літературі наголошується, що ці злочини порушують суспільні відносини, які забезпечують нормальне функціонування органів влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян та їх представників; протидіють нормальній діяльності цих органів, послаблюють їх авторитет і заподіюють шкоду іншим об'єктам, які охороняються законом [9, с. 449]. А. М. Соловійова зазначає, що такі суспільні відносини забезпечують нормальну управлінську діяльність органів державної влади (законодавчої, виконавчої та судової), а також органів місцевого самоврядування, авторитет органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань громадян [16, с. 147], тобто порядок управління як і було передбачено у назві аналогічної глави Особливої частини КК України 1960 року – «Злочини проти порядку управління». На користь того, що саме порядок управління або нормальна управлінська діяльність і є родовим об'єктом відповідної групи злочинів висловлювалися й інші науковці: М. Г. Арманов [1, с. 4], Ю. П. Дзюба [2, с. 24] та В. І. Осадчий [11, с. 98].

На нашу думку, слід цілком погодитися з позицією О. О. Дудорова та Є. О. Письменського, що родовим об'єктом вищеназваної групи злочинів є суспільні відносини, які забезпечують реалізацію передбачених законодавством форм впливу, підпорядкування, вимог, вказівок та розпоряджень органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян в межах їх повноважень [7, с. 300]. Видовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 357 КК України, водночас визнаються відносини, що забезпечують встановлений законодавством порядок обігу та використання документів, печаток, штамів, бланків [9, с. 450; 7, с. 301].

Водночас, звертає на себе увагу, що об'єкт наведеного злочину, у разі його вчинення службовою особою шляхом зловживання своїм службовим становищем, в певній частині співпадає з об'єктом службового злочину, передбаченого ст. 366 КК України, – відносини, що забезпечують належний порядок виконання службовими особами покладених на них обов'язків з ведення офіційних документів. У зв'язку з цим, необхідно погодитися із визначенням В. А. Клименком родового об'єкту злочинів, передбачених Розділом XV КК України, саме як відносин між органами управління, з однієї сторони, і громадянами – з іншої [8, с. 486], адже у визначенні об'єкта службового підроблення такої «іншої» сторони (громадянина) не існує, а суб'єктом цих правовідносин є виключно службова особа, яка здійснює службову діяльність в юридичних особах як публічного, так і приватного права.

Саме тому, ми вважаємо, що склад злочину, який розглядається, в редакції ст. 193 КК України 1960 року, що не передбачала можливості його вчинення службовою особою, мав більш вдалу законодавчу конструкцію, адже у разі викрадення, умисного знищення, пошкодження офіційних або приватних документів, що знаходилися на державних або колективних підприємствах, в установах чи організаціях, вчинені службовою особою з використанням свого службового становища, такі дії утворювали ідеальну сукупність злочинів, передбачених ст. 193 та статтями 165 «Зловживання владою або службовим становищем» або 166 «Перевищення влади або службових повноважень» КК України 1960 року. Тобто мала місце сукупність як злочину проти порядку управління, так і відповідного посадового злочину.

Актуальність та природна обумовленість саме таких підходів кваліфікації службових зловживань, що посягають на інші об'єкти кримінально-правової охорони та передбачені іншими розділами Особливої частини КК України (крім Розділу XVII), і до цього часу збереглася як у науці кримінального права, так і у судовій практиці. Так, п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових

повноважень» від 26 грудня 2003 року № 15 [14] наголошує, що у випадках, які являють собою спеціальні види перевищення влади або службових повноважень, а саме: злочини, відповідальність за які передбачена ч. 2 ст. 157 КК (перешкоджання здійсненню виборчого права), ч. 2 ст. 162 (порушення недоторканності житла), статтями 371–373 (завідомо незаконні затримання, привід або арешт, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, примушування давати показання) та ч. 2 ст. 376 КК (втручання в діяльність судових органів), вчинене не потребує додаткової кваліфікації за ст. 365 КК України. Кваліфікація дій виконавців і співучасників цих злочинів ще й за ст. 365 КК України можлива лише за наявності реальної сукупності таких злочинів.

Аналізуючи склади злочинів, передбачених статтями 357 та 366 КК України, слід наголосити на тому, що в частині визнання їх предметами офіційних документів, вони співпадають як за безпосередньою вказівкою на такий предмет, так і за сутністю та змістом визначення такого предмета. Офіційний документ повинен відповідати таким ознакам: 1) повинен містити певну інформацію (дані, відомості, свідоцтва, показання); 2) ця інформація має бути зафіксована на матеріальному носії (на папері, електронному носії тощо); 3) документ, який містить таку інформацію, повинен складатися з дотриманням відповідної форми (довідка, наказ, розпорядження, протокол, постанова тощо) і мати передбачені законом реквізити (бланк, штамп, печатка, підпис тощо); 4) зазначена в документі інформація повинна підтверджувати чи посвідчувати певні події, явища або факти, які спричинили чи здатні спричинити наслідки правового характеру, або може бути використана як документи – докази у правозастосовній діяльності; 5) документ має бути складеним, виданим чи посвідченим повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, яким надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів [5, с. 210].

Офіційними документами можуть бути визнані й такі, що виходять від приватних осіб, за умов, якщо вони посвідчені від імені відповідного органу, юридичної особи уповноваженими службовими чи іншими компетентними особами або надходять до відання (діловодства) цих органів (організацій), або передаються їм для зберігання чи використання [9, с. 551]. Ю. П. Дзюба наводить більш деталізоване визначення офіційного документу, вказуючи на сім ознак офіційного документу та зазначаючи: «Лише сукупність вказаних ознак у їх єдності дає підстави для визнання офіційного документа предметом розглядуваного злочину» [2, с. 104].

Характеризуючи ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 357 КК України, в першу чергу необхідно звернути увагу на формулювання переліку корупційних злочинів, наведене у примітці до ст. 45 КК України. Вказуючи на злочин, який аналізується у роботі (поряд з іншими злочинами, передбаченими статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320 та 410 КК України), законодавець зазначає: «...у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем...». Але диспозиція ст. 357 КК України містить вказівку на низку альтернативних діянь з предметами злочину, що утворюють наведений злочин: 1) викрадення; 2) привласнення; 3) вимагання; 4) заволодіння шляхом шахрайства; 5) заволодіння шляхом зловживання особою своїм службовим становищем; 6) умисне знищення; 7) умисне пошкодження; 8) умисне приховування.

Виходячи із законодавчої техніки, яка була використана для визначення поняття корупційного злочину у примітці до ст. 45 КК України, дуже важко угадувати позицію законодавця щодо критеріїв віднесення тих чи інших суспільно небезпечних діянь до кола наведеної групи посягань. Нам вважається, що законодавець мав на меті віднести до групи корупційних злочинів виключно заволодіння офіційними документами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. Водночас, наявна у примітці до ст. 45 КК України вказівка тільки на статтю, яка передбачає відповідні підстави кримінальної відповідальності («... передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410...»), та відповідний спосіб їх вчинення («... у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем...»), обумовлює необхідність вирішення питання, які саме з альтернативних діянь, передбачених диспозицією ст. 357 КК України, можуть або навпаки не можуть бути вчинені шляхом зловживання службовим становищем.

Вочевидь, наведеним способом неможливо вчинити викрадення (адже такий спосіб вчинення злочину не характеризується особливим відношенням винного до офіційних документів, штампів чи печаток, які для нього є «чужими»). У випадку незаконного обертання предметів злочину, які ані були ввірені службовій особі, ані перебували у її віданні, такі дії необхідно кваліфікувати як заволодіння вказаними предметами шляхом зловживання особою своїм службовим становищем. Також апriori неможливе заволодіння службовою особою офіційними документами шляхом шахрайства, адже вчиняючи обман чи зловживаючи довірою службова особа безпосередньо використовує своє службове становище, що і являє собою альтернативне діяння, передбачене диспозицією ст. 357 КК України. Всі інші альтернативні дії щодо предмету злочину, передбачені наведеною нормою (привласнення, вимагання офіційних документів, штампів чи печаток або заволодіння ними, а так само їх умисне знищення, пошкодження чи приховування) цілком можуть бути вчинені шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, що нормативно відносить такі посягання до групи корупційних злочинів як спеціальні види службового зловживання.

Водночас, склад злочину, передбачений ст. 366 КК України, також являє собою спеціальний вид службового зловживання, пов'язаного з порушенням нормальної службової діяльності з обігу та ведення офіційних документів, адже складання, видача службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей або інше підроблення офіційних документів може бути вчинене винним тільки шляхом використання такою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби. Разом з тим, у примітці до ст. 45 КК України службове підроблення (ст. 366 КК України) не віднесено до групи корупційних злочинів. Наведене може знайти своє пояснення виключно відсутністю у складі службового підроблення зазначеного спеціальний мотив його вчинення – з корисливих мотивів або в інших особистих інтересах, а також мети одержання будь-якої неправомірної вигоди.

У зв'язку з цим, слід повністю погодитися з позицією М. І. Хавронюка, що діяння визнається корупційним правопорушенням, якщо воно: 1) є умисним; 2) містить ознаки корупції; 3) вчиняється певним суб'єктом (особою, зазначеною у ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» [13]); 4) законом встановлена юридична відповідальність (зокрема кримінальна) у разі вчинення такого діяння [3, с. 780]. Розглядаючи справу за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів), Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010 [15] прямо зазначив, що термін «корупція» означає «використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб». Також у Рішенні наголошувалося, що «...корупційна діяльність безпосередньо пов'язується з корисливими діями (бездіяльністю) посадової особи при виконанні покладених на неї службових обов'язків».

Водночас, законодавча конструкція службового підроблення (ст. 366 КК України) визначає цей склад злочину як формальний, тобто його об'єктивна сторона характеризується виключно вчиненням хоча б одного з передбачених диспозицією норми альтернативних діянь, що і визначає момент його закінчення. Мотив та мета такої протиправної поведінки знаходяться за межами складу службового підроблення і на кваліфікацію не впливають. Отже, у разі вчинення цього злочину з метою одержання неправомірної вигоди безпосередньо для винного чи інших фізичних чи юридичних осіб або з метою чи з мотивами, що охоплюються поняттям «неправомірна вигода», таке діяння необхідно розглядати саме як корупційний злочин.

Водночас, як справедливо наголошує М. І. Хавронюк, не можуть бути визнані корупційними злочинами діяння у разі їх вчинення в таких особистих інтересах, що задовольняються не за рахунок інших осіб [3, с. 782]. Інші особисті інтереси, як ознака, що безпосередньо зазначена у диспозиції ст. 357 КК України та може характеризувати вчинення злочину, передбаченого ст. 366 КК України, якщо такий особистий інтерес полягає, наприклад, у прагненні задовольнити почуття помсти, заздрості, кар'єризму, приховати свою некомпетентність тощо, навпаки виключає можливість розгляду такої протиправної поведінки як корупційного злочину.

Наведений аналіз дозволяє стверджувати, що, по-перше, альтернативне діяння, що полягає у заволодінні офіційними документами, штампами чи печатками шляхом зловживання своїм службовим становищем та передбачене в диспозиції ст. 357 КК України, є штучним та необґрунтованим перекручуванням сутності кримінально-правової норми, що встановлює підстави кримінальної відповідальності за злочин проти порядку управління. За своїм змістом таке діяння порушує суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в органах державної влади, місцевого самоврядування, а також в юридичних особах як публічного, так і приватного права і є злочином у сфері службової діяльності.

По-друге, визначення кола корупційних злочинів шляхом встановлення вичерпного переліку норм, які їх утворюють, та зазначенням відповідного способу їх вчинення (як це зроблено на сьогодні у примітці до ст. 45 КК України), є не зовсім вдалою законодавчою спробою, адже не враховує і не може врахувати тих складів злочинів, в яких мета одержання будь-якої неправомірної вигоди, корисливий мотив, інші особисті інтереси або інтереси третіх осіб знаходяться за межами складу службового зловживання і можуть або характеризувати таке посягання як корупційний злочин (у разі їх наявності у вчиненому діянні), або вказувати на відсутність ознак корупції.

По-третє, наявність в простому складі злочину альтернативних діянь, окремі з яких можуть бути вчинені службовою особою з використанням свого службового становища та характеризуються посяганням на додатковий безпосередній об'єкт, виключає можливість точної класифікації злочинів за ступенем їх тяжкості. Санкція такої норми (максимальний розмір та вид покарання які і слугують критерієм такої класифікації) відображає підвищену суспільну небезпечність саме діяння, що пов'язане із посяганням на такий додатковий об'єкт, і не відповідає рівню суспільної небезпечності інших альтернативних діянь, що охоплюються об'єктивною стороною складу відповідного злочину. Тобто має місце намагання об'єднати в межах однієї статті або частини статті Особливої частини КК протиправні альтернативні діяння, що суттєво різняться між собою за ступенем своєї тяжкості та кількістю об'єктів кримінально-правової охорони, на які вони посягають.

По-четверте, передбаченість в законі про кримінальну відповідальність зловживання службовим становищем як кваліфікуючої або особливо кваліфікуючої ознаки конкретного складу злочину не відображає сутності вчиненого діяння. Якщо службовою особою з використанням свого службового становища вчиняється посягання на інший (крім передбаченого Розділом XVII КК України) об'єкт, правове забезпечення охорони якого є завданням кримінального закону, вчинене повинно утворювати ідеальну сукупність відповідного складу злочину та злочину, передбаченого ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем» (виключно, якщо таке службове зловживання завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб). За цих умов, положення ст. 70 КК України дозволяють повною мірою відобразити суспільну небезпечність вчиненого при призначенні покарання. Якщо службове зловживання було пов'язане із вчиненням посягання на інші основні безпосередні об'єкти кримінально-правової охорони та само по собі утворює підстави для інших видів юридичної відповідальності – дисциплінарної, цивільно-правової або адміністративної – (так звані спеціальні види службових злочинів), у законі про кримінальну відповідальність простежується спроба штучного поєднання злочину та іншого виду правопорушення і на цій підставі робиться висновок про підвищений ступень тяжкості вчиненого. У зв'язку з цим, слід нагадати, що КК України 2001 року відмовився від адміністративної преюдиції, а судова практика виходить із того, що поєднання в одному вольовому акті людини злочину та іншого правопорушення (наприклад,

адміністративного діяння, передбаченого ст. 51 КУпАП, та злочину, передбаченого ст. 162 КК України) не є підставою виключно для кримінальної відповідальності. На зазначені підходи вказує і положення ст. 61 Конституції України: «Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності *одного виду* за одне й те саме правопорушення» (*виділення автора – К.Б.*).

ЛІТЕРАТУРА

1. Арманов М. Г. Кримінальна відповідальність за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Арманов Микола Григорович; Національна академія прокуратури України. Київ, 2009. – 17 с.
2. Дзюба Ю. П. Кримінальна відповідальність за викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дзюба Юрій Павлович; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. – 213 арк.
3. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. – Київ: Ваіте, 2014. – 944 с.
4. За останні 2 роки рівень корупції в Україні зріс на 18 % – дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/poslednie-goda-uroven-korruptsii-ukraine-1428572826.html>
5. Зінченко І. О., Харченко В. Б. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини у питаннях і відповідях : наук.-практ. посібн. Київ: Атіка, 2013. – 240 с.
6. Конституція України: Закон від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
7. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Т. 2. – Луганськ : «Елтон-2», 2012. – 704 с.
8. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник/Ю. В. Александров [та ін.]; ред. М. І. Мельник, В. А. Клименко. – Київ. нац. ун-т внутр. справ, Київ. міжнар. ун-т. вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ: Атіка, 2008. 712 с.
9. Кримінальне право України: Особлива частина: підручн./Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тюпогін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 5-те вид., переробл. і допов. – Харків: Право, 2015. – 680 с.
10. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 року № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
11. Осадчий В. І. Об'єкт і система злочинів, передбачених розділом XV КК України // Право України. – 2004. – № 2. – С. 95–102.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон від 12.02.2015 року № 198-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/198-19>
13. Про запобігання корупції: Закон від 14.10.2014 року № 1700-VII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/1700-18>
14. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 року № 15 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03>
15. Рішення Конституційного Суду України від 06.10.2010 № 21-рп/2010 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/v021p710-10>
16. Соловйова А. М. Примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань: монографія. – Київ: КНТ, 2007. – 174 с.